

www.astronomy2009.org

INTERNATIONAL YEAR OF
ASTRONOMY
2009

Международна година
на АСТРОНОМИЯТА

2009

ПЛАНЕТАРИУМИТЕ - ЗВЕЗДНИТЕ ТЕАТРИ

*Ст.н.с., д-р Димитър Колев,
ИА БАН, НАО "Рожен"*

Кратка история на планетариума:

Удивлението от небесните явления е това, което мотивира хората да погледнат небето и с просто око, и с бинокъл, и с малък телескоп!
И да научат повече за това в ...

... планетариумите.

Кратка история на планетариума:

Палеолит: *графични изображения* на небесни обекти и явления върху камък, кост и метал; **III в. пр.н.е.** - **Архимед:** *прибор*, показващ движението на планетите; **около н.е.:** 3-мерни *небесни глобуси* показват "отвън" кристалните небесни сфери; **II в. от н.е.** - **Птолемей:** *глобус, показващ и прецесията(!)*; В Китай един император си устройва "планетариум" - стая с полусферичен таван с изобразени звезди и съзвездия(!); **новото време:** Осъзнаването на собствените движения инициира конструирането на механизми, илюстриращи това движение - *армилярни сфери* и "*часовникови планетариуми*" - "*орерии*" (17-18 век, по името на Чарлз Бойл, 4-ти граф на Orrery; нещо подобно, изглежда, е представлявал и много по-древният, I в пр.н.е., "*Механизъм от Антикитера*")

Неб. глобус

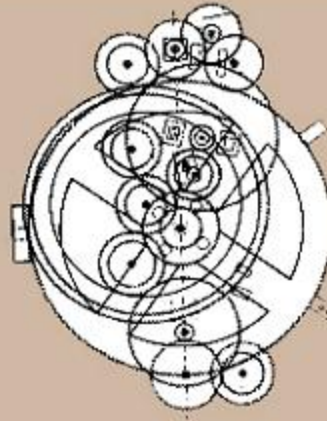
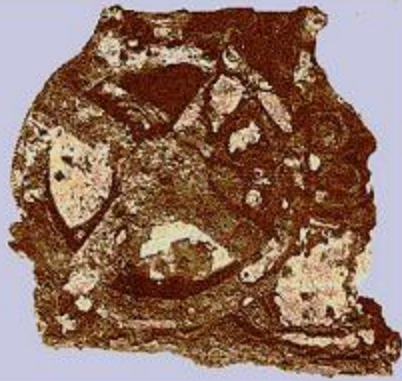

Двоен глобус: земен и небесен

Армилярна сфера

Кратка история на планетариума:

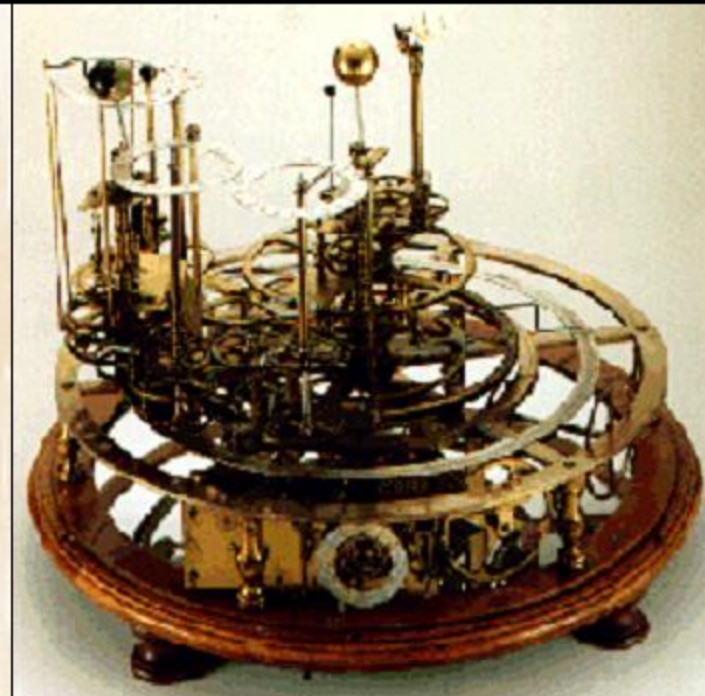

Механизмът от о-в Антикитера (между Крит и Гърция) ~87 ВС

Ореири от 17-18 век: външен вид и устройство

Ореириите са били наричани още “**планетариуми**”, т.е., “**показващи движението на планетите**”. Един от най-сложните е конструиран от Хюйгенс в 1682

Кратка история на планетариума:

Пробив в представянето на небето прави в 1664 т.н. "глобус от *Gottorp*" (град в Швеция) - 3-м кухо кълбо поместващо до 10 зрители, с изрисувани на **вътрешната** му повърхност фигури на съзвездия с позлатени звезди. Демонстрира денонощното въртене на небето. Така китайската императорска идея става "по-масова"

През 1758 **Charles Long** прави подобен глобус "Uranium" ("небесно място"), с размери 5.5 метра, побиращ 30-на души. Вместо *рисунки*, тук звездите вече са *дупчици в сферата*, доста добре имитиращи светилата при достатъчно външно осветление!

Най-известният такъв глобус е 5-м **Сфера на Атвуд**, демонстрирана и до

днес в чикагския планетариум Адлер. Построена в 1913 от **Charles Atwood**, до 1930 г (ко-гато там е монтиран проектор на Цайс), тя е единствената добра имитация на звездното небе в САЩ (има 692 отвори-звезди и закриваеми с клапани отвори по еклиптиката за планетите)!

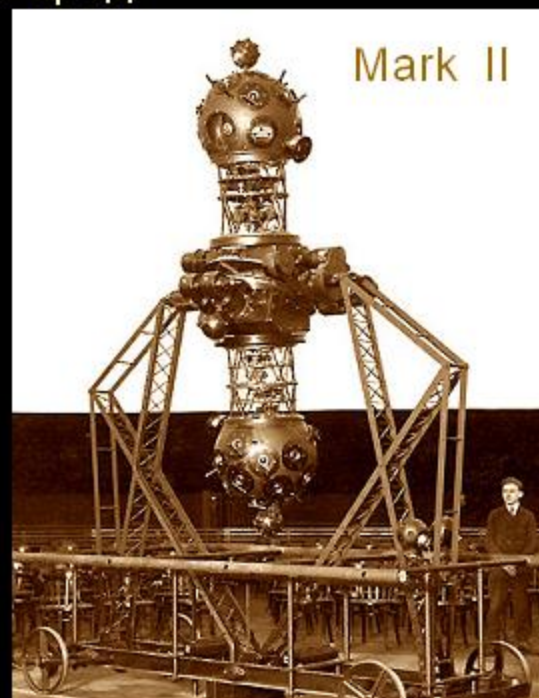
Кратка история на планетариума:

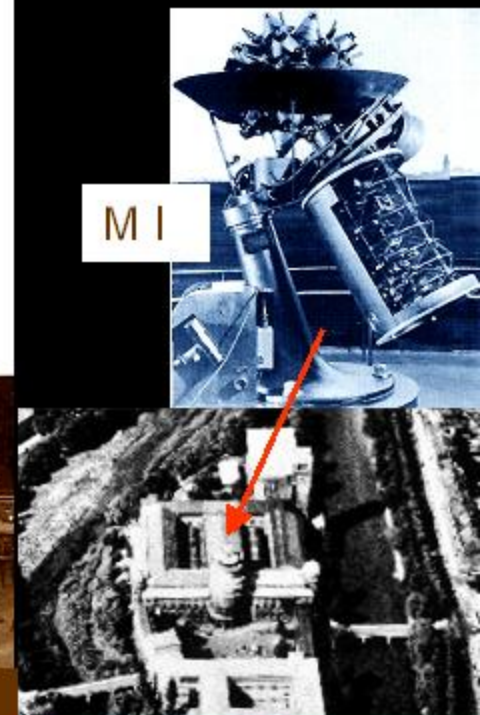
Първият *оптически проекционен проектор-планетариум* е конструиран през 1923 от главния инженер на Карл Цайс, Йена, *Walter Bauersfeld*. Той проектира звездни изображения върху сферичен екран-таван на голяма (16 м!) зала пред много повече и комфортно настанени зрители от глобус-планетариумите. Този Zeiss-M1, а особено втората версия, *Mark II*, става за половин век стандарт! Фирмата пък остава монополист до края на 50-те години на ХХ в. Днес "Карл Цайс" е и сред производителите на цифрови лазерни системи.

Последен модел на Цайс:
M IX UNIVERSARIUM

модел M II: до 1939 г.
над 10 броя само в
Германия!

Deutsches Museum в
Мюнхен, 1923 г.

До 1930 *Европа* има вече 19 планетариума Цайс (вкл. във Виена, Рим и Москва). Първият в *Северна Америка* е Адлер (Чикаго) - 1930. Първите планетариуми в *Далечния Изток* са в Осака (1937) и Токио (1938). В *Южна Америка* първият планетариум (*Spitz-B*) е открит в 1955 в Монтевидео (Уругвай).

След Втората световна война фирмата *Карл Цайс* се разделя на две: в Йена (ГДР) и Оберкохен (ФРГ).

До 1980 г. само Йена е произвела над 400 апарата от различен клас, монтирани в много страни

Равномерно разпределение на големите зали в Германия и наситеност на Източна Германия с малки апарати

Серийно производство на планетариуми в Йена - 1975 г.

“Класиката” на планетариума:

Общ вид на проектора на Цайс ZMP (среден)

Пулт за управление

Допълнителни проектори

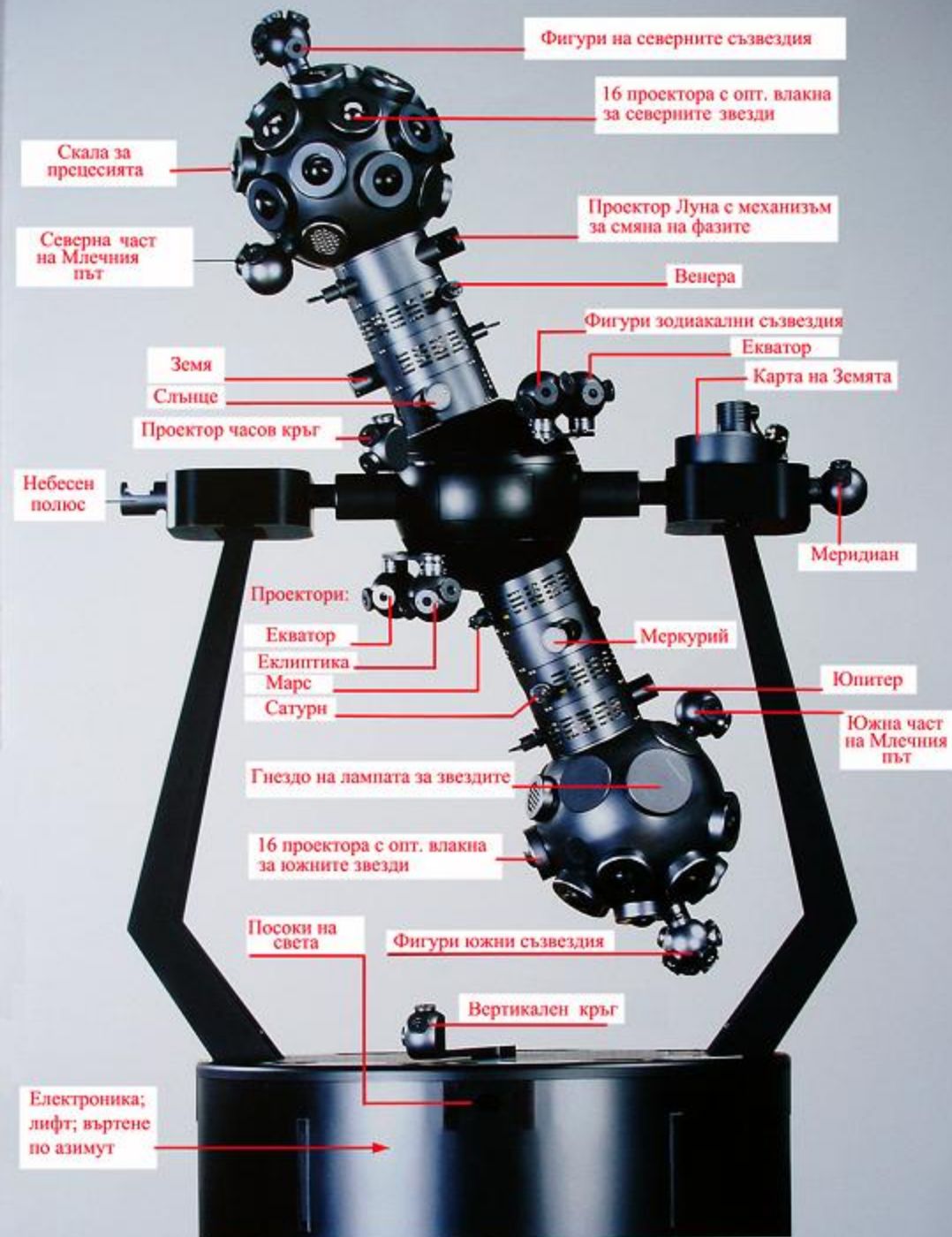
Класическият проектор с маски има 2 глави за двете небесни полукълба и проектори за подвижните обекти (планети, Слънце, Луна, система Юпитер). Допълнителните проектори са за явления като комети, метеори, полярно сияние и др.

“компактни” глави на модел от *Goto*

“разделени” глави

Схема на новия малък планетариум на Carl Zeiss модел ZKP-4 *Skymaster*. Съгласно схемата на Бауерсфелд, има общо 32 проектора за звездите плюс проектори за планети, Слънце и Луна, координатни кръгове и т.н. Използвана е влакнестата оптика и ксенонови лампи

Технически данни за ZKP-4 Skymaster:

Купол: 6 до 14 м с албеда 40% до 75%

Проектор: височина (макс/мин) 2.7/1.7 м)
вертик. лифт - 0.5 м
диаметър на постаментта 0.8 м
тегло 280 кг

Възможности:

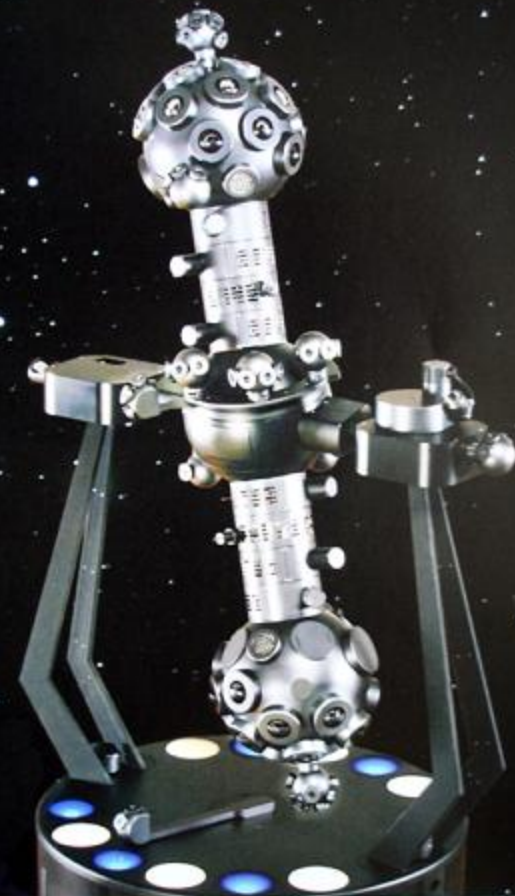
звезди - 7000 до 6.3 зв.вел.; 18 - с цвят

планети - 7

Слънце и Луна (с фази) - диаметър 1°

координатни кръгове

фигури на съзвездия - 38

Новият среден планетариум на Carl Zeiss модел *Starmaster ZMP* има само 12 проектора за звездите плюс проектори за планети, Слънце и Луна, координатни кръгове и т.н. Използвана е също влакнеста оптика и маломощни лампи.

Технически данни за ZMP Starmaster:

Зала: 12 до 18 м с албеда $>30\%$;
наклон - $0^\circ - 30^\circ$

Проектор:

макс. височина - 2.6 м
вертик. лифт - 0.65 м
диаметър на постаментата - 2 м
диаметър на сферата - 0.75 м
тегло - 350 кг

Възможности:

звезди - 9100 до 6.55 зв.вел.; 18 - с цвят

зв. купове като отделни звезди; галактики с
характерните им детайли (!)

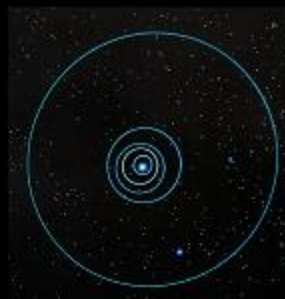
Слънце и Луна (с фази) - диаметър 1°

планети - 7

координатни кръгове

слънчева система

фигури на съзвездия - 38

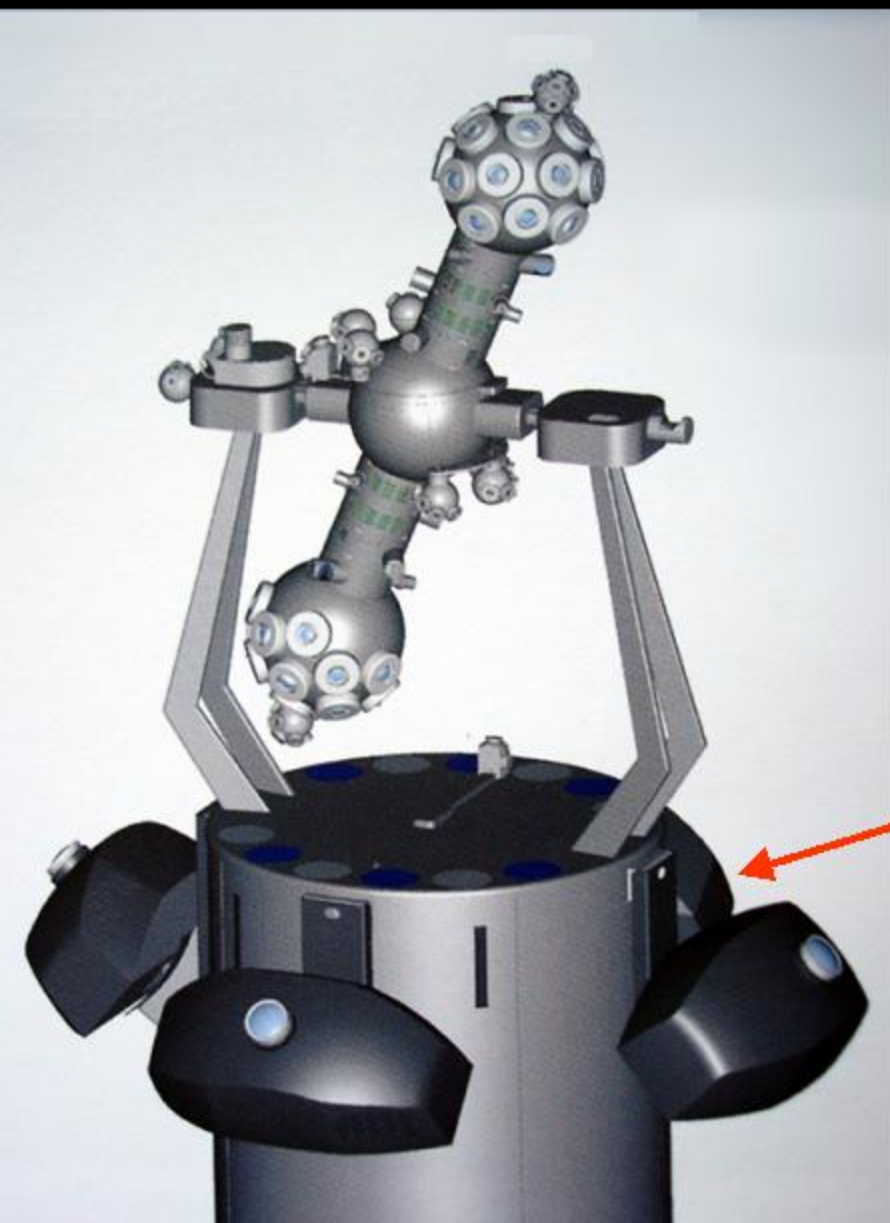
Комбиниране на оптико-механичен планетариум с “all-dome” проекционна система от обикновени мултимедийни проектори

Zeiss предлага два варианта на проектори за модела ZKP-4:

2-проекторен
SPACEGATE DUO
за куполи до 8 м

5-проекторен
SPACEGATE QUINTO
за по-големи куполи

Системите *SPACEGATE* и *4DOME* на Zeiss използват специални компютърни проектори за сферичен екран.

“Класическо” кръгово разположение на креслата в залата на един също “класически” тип проектор, модел “*Starmaster ZMP*” на Цайс, монтиран в планетариума на град Волфсбург (Германия). Тази схема предлага най-голяма плътност на местата.

Добре е креслата да са въртящи се, както е в случая.

лампа

Класически проектор:
3-5 kW лампа;
 почти цялата светлина се **екранира** от маската!

Почти цялата светлина се задържа от маската !!!

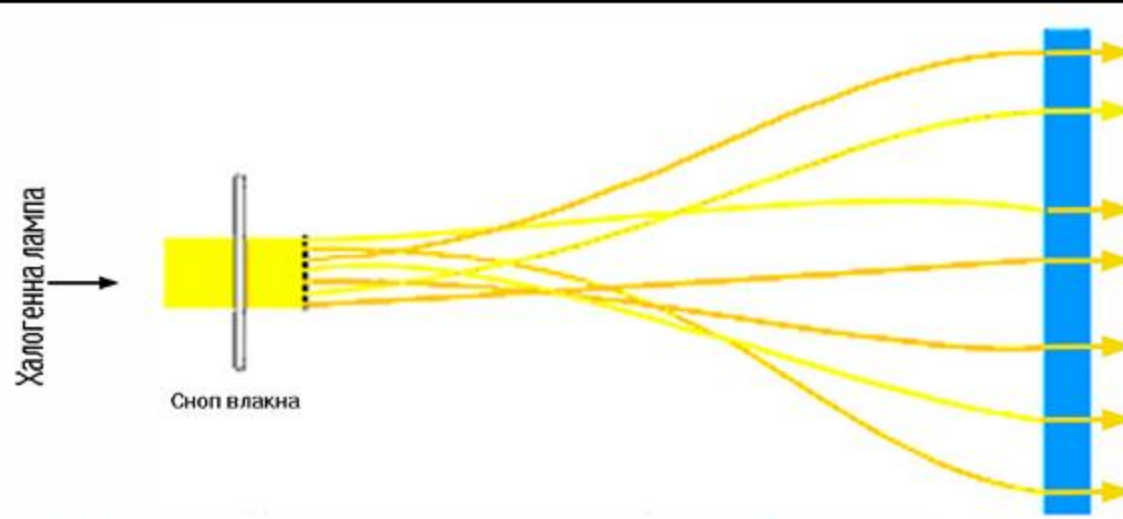
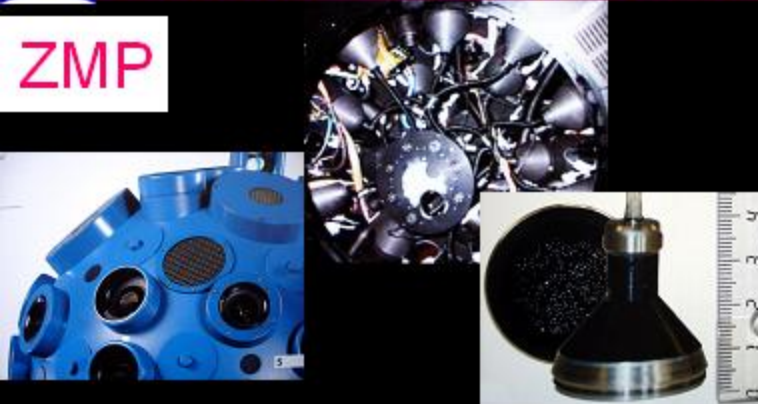
Звездна маска с отвори за светлината

ZMP

ZEISS Развитие на проектора: *от маска към опт. влакна*

ZMP

Почти цялата светлина се излъчва през влакната!

Звездна маска с отвори за влакната

Влакнеста оптика:
0.3-0.5 kW лампа; почти
 цялата светлина се
излъчва!

ZEISS

Carl Zeiss - НОВИ ТЕХНОЛОГИИ НА ЗВЕЗДНИТЕ ПРОЕКЦИИ:

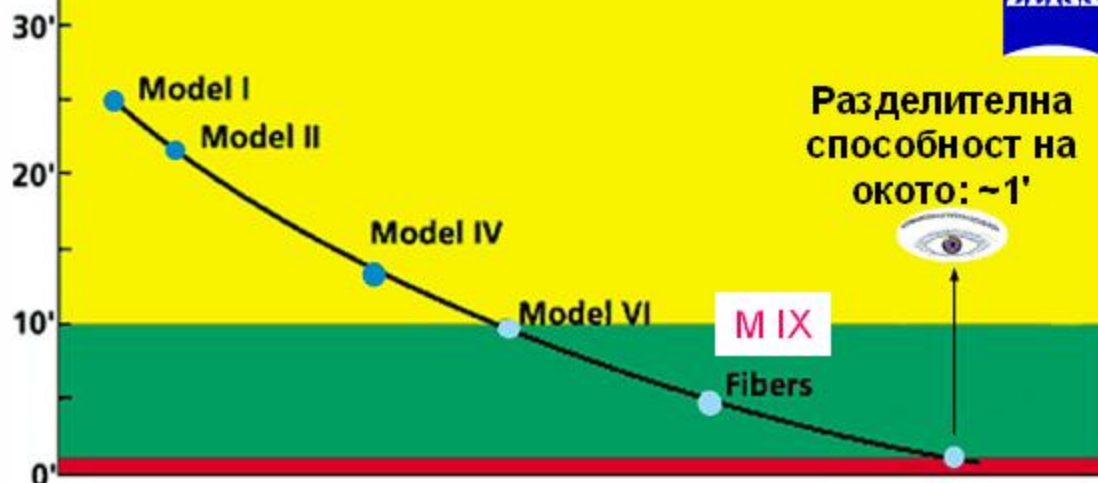
влакнеста оптика

Разделителна способност на окото: ~1'

MIX

Fibers

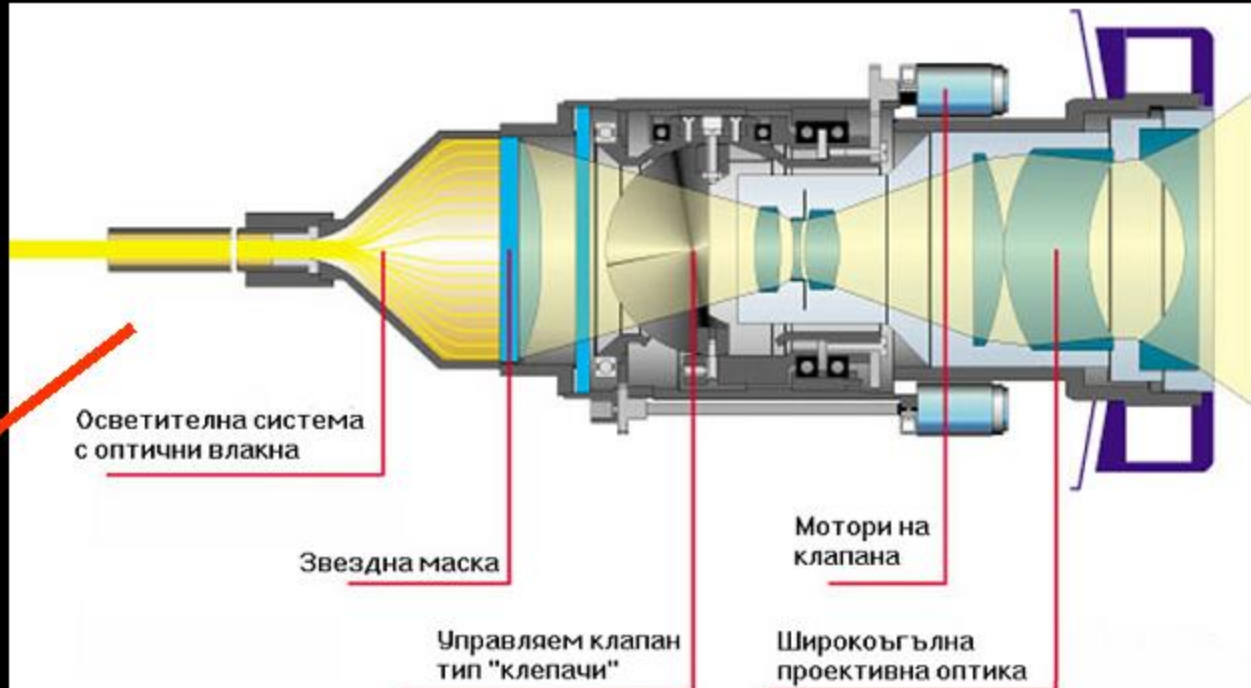

1923	1926 - 1945	1950 - 1985	1989	1996
M I	M II	class. proj.	fiber optic halogen	fiber optic arc lamp

Предимства:

- * по-резки изображения
- * икономия (една обща лампа с много по-малка мощност!)

MIX

**Развитие на
планетариума:
цифровизация!**

Развитие на планетариума: *цифровизация!*

*Клип, монтиран от
реални кадри,
получени с
Космическия
телескоп "Хъбъл"*

*Спектакъл:
раждане на звезди в
мъглявината "Орел"
(съзвезди Змия)*

“Цифров” театър *DigiStar* на

EVANS & SUTHERLAND

Компютър

Лазерен проектор D 3

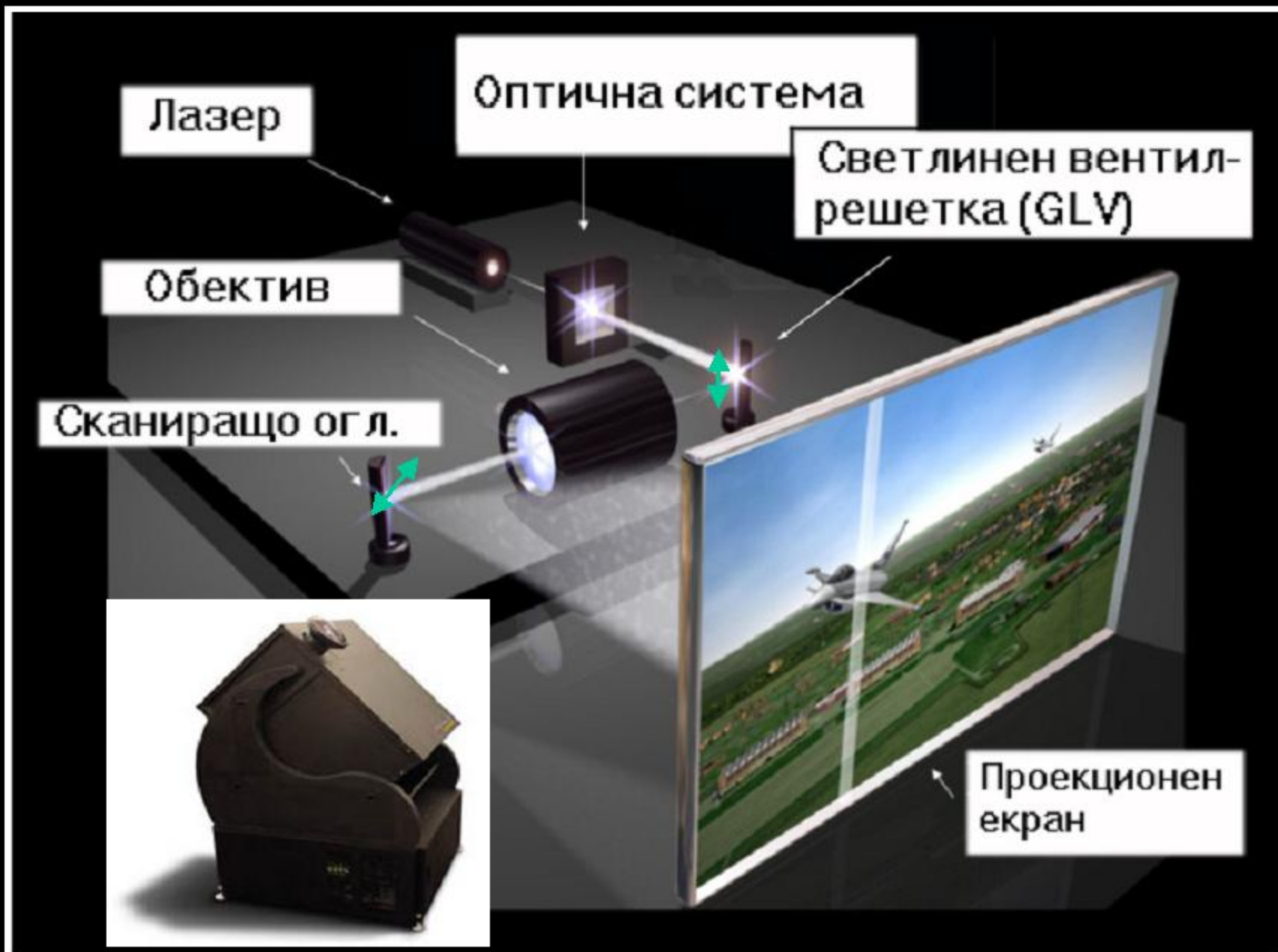
CRT- проектор D 2

Прожекции и
спектакли с
разнообразна
тематика!

Цени: от \$200 000
до над 1 млн \$

Принципна схема на лазерения проектор D 3

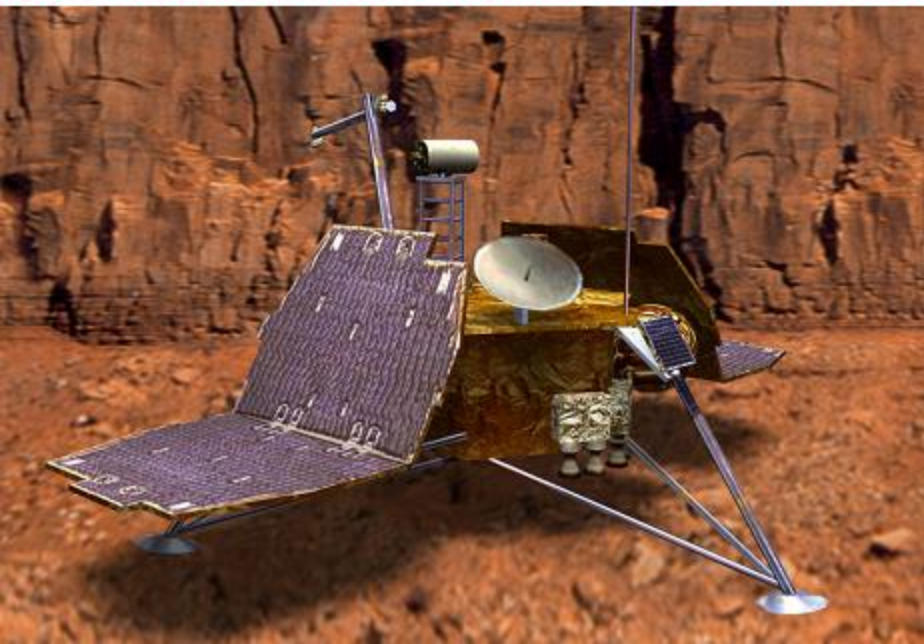

“Плаващият” планетариум на “Queen Mary II” (345 м дълъг и 45 м широк кораб) е с цифров лазерен проектор D 3

Демонстративните възможности на D 3 са неограничени!

От “тримерни”
разходки по
Земята и в
Космоса...

... до не по-малко
впечатляващи “екскурзии” в
миналото на човечеството!

“Цифровите” планетариуми - нови хоризонти

ZEISS

Цайс - система ADLIP (All-Dome Laser Image Projection)

Генератор
изображения

+

Лазери

+

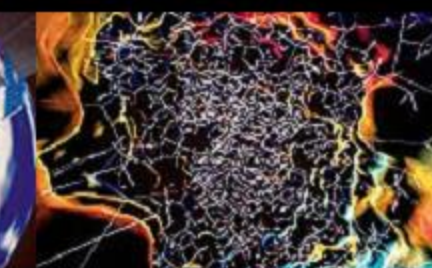
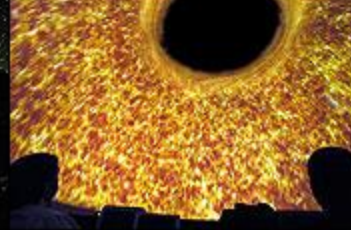
Проектори

+

Екран

=

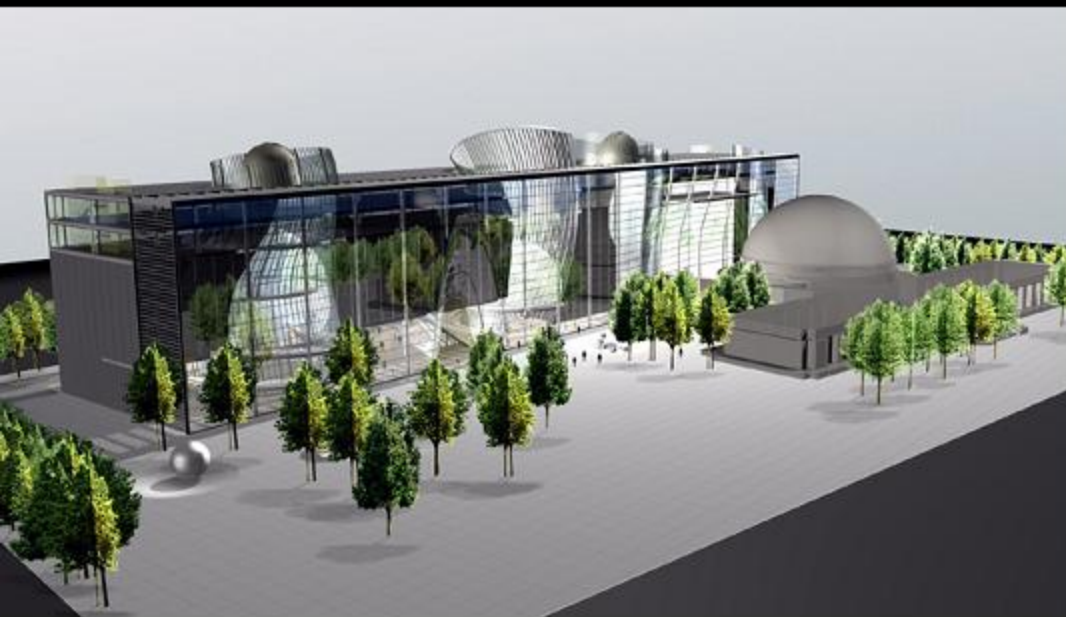
Фантастика!

ADLIP позволява демонстрации по най-различни теми:
Космос, **физика**, **химия**, **медицина**, **игрални филми** и дори
музикални лазерни програми!

Ще строим планетариум (НАОП)! Какво трябва да отчетем?

*Реализиран проект за Народна
астрономическа
обсерватория и планетариум
в Пекин - септември 2004 г.*

НАОП Пекин

*Един от телескопите
(40-см Шмидт)*

*Графичните
станции SGI*

ОТВЪН

Цифровият театър:

ОТВЪТРЕ

Лазерите на Zeiss

*Картини, генерирани
компютърно и
проектирани лазерно*

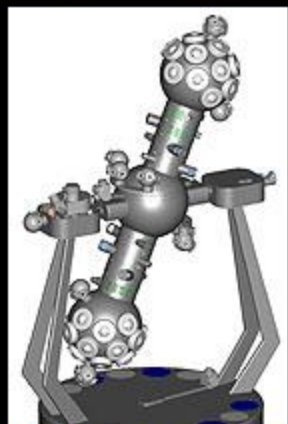
Избор на апарат-планетариум

Три критерия: *тип на планетариума* (учебен; учебно-развлекателен; общоразвлекателен); *размер на залата* (диаметър); *бюджет*

Производители:

Традиционен и добре познат за нас доставчик на оптика. Произвежда всички видове и размери апарати. В перспектива - партньор по ЕС.

ZKP 4 (D 8-14 м;
места - 50-120)

ZMP (D 12-18 м; места
- 100-200)

MIX (D 18-30 м;
места - 200-500);
3 млн Euro (!)

ADLIP (D~25 м;
места - 200-500)

Производители: Goto, Япония

Модел GS-2
(D 7-10 м;
места 50-100)

Модел "Хронос" (D
10-12 м; места 80-
150)

Планетариумът в
Мориока

SUPER
URANUS
GOTO SPACE SIMULATOR

Планетариумът в Нагано

Модел "СуперУран"
(D 12-20 м; места 80-150)

Производители: Minolta, Япония

Модель
Cosmolear 8 и 10
(D 8-10 м; места
50-80)

Модель **Gemini Star 2**
(D 14-20 м;
места 100-200)

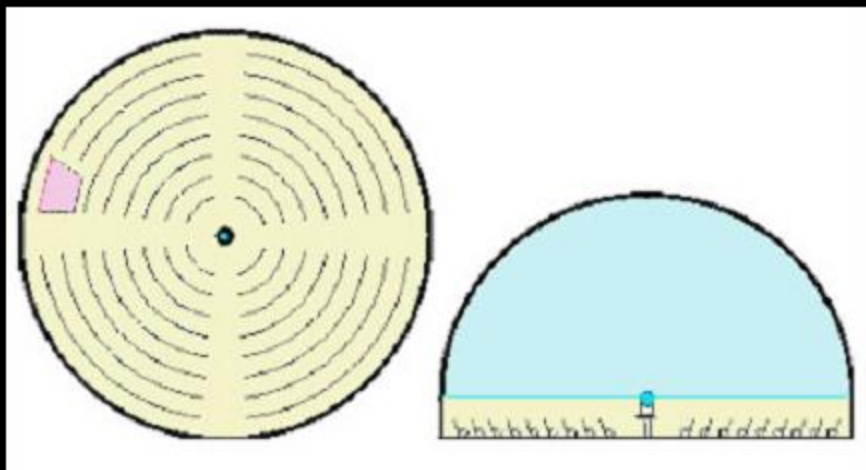
MEDIAGLOBE **DIGITAL
PLANETARIUM**

(D 8-10 м; места 50-80)

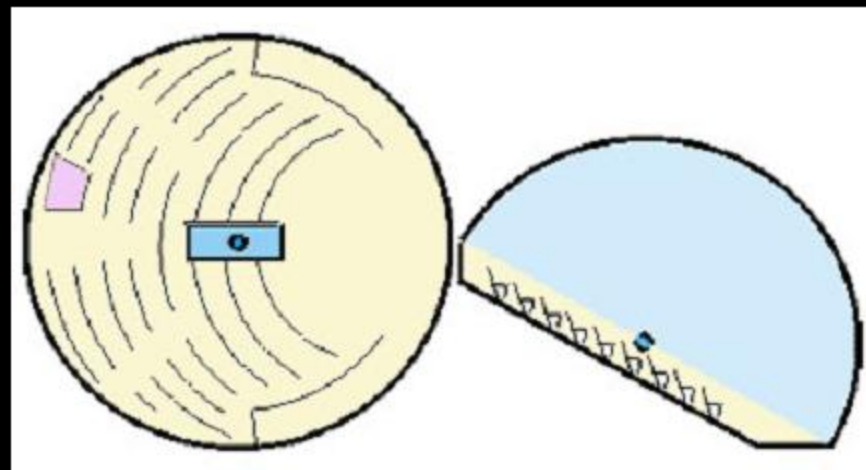

Модель "Инфиниум α"
(D 20-27 м; места 200-350)

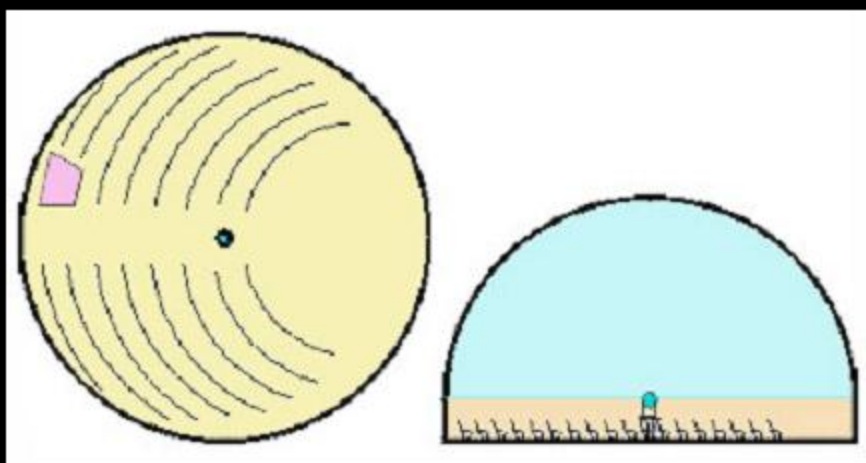
Схеми на зрителната зала на планетариумите

“Класическа” кръгова подредба

Амфитеатрална схема

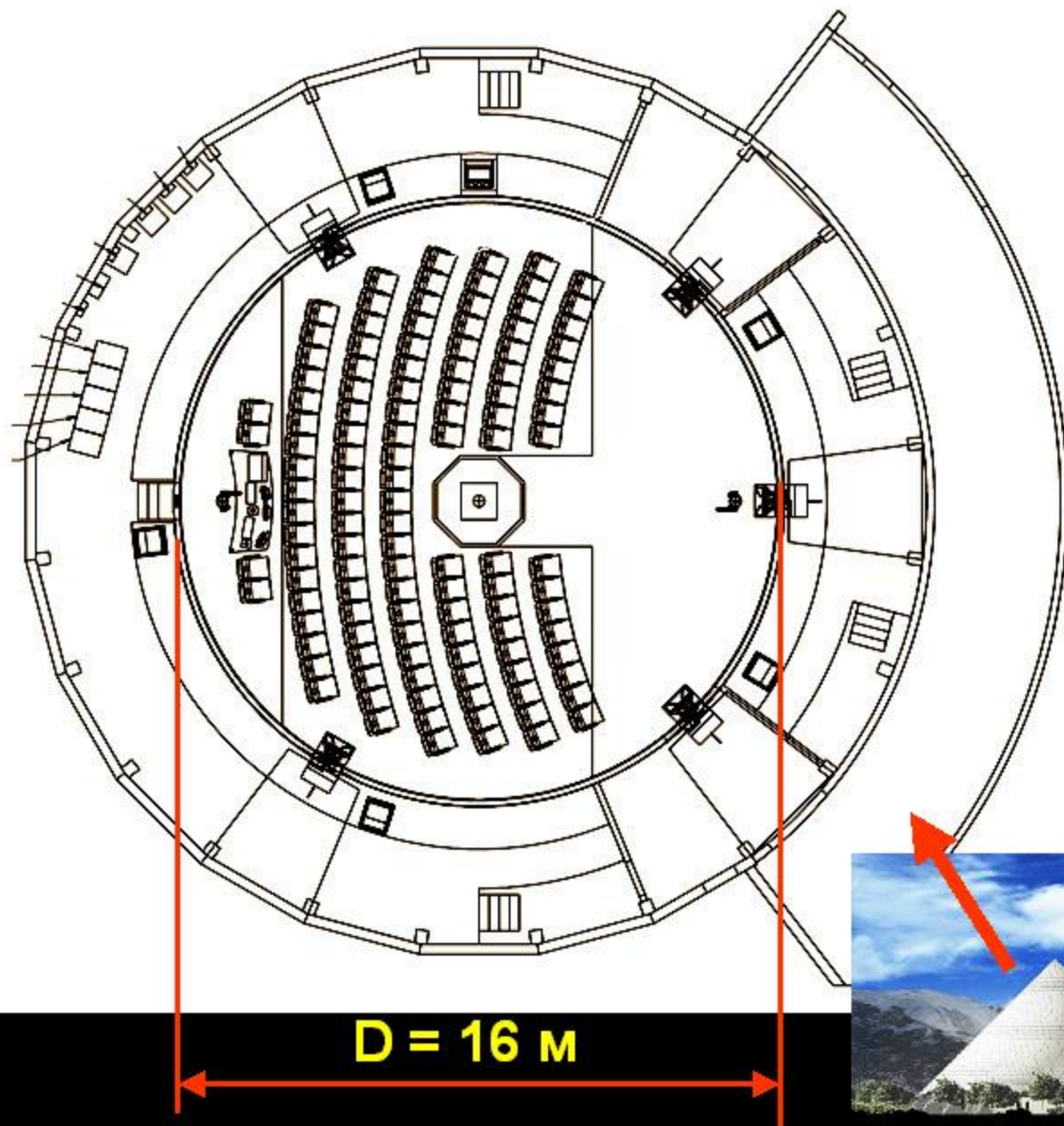

“Еднопосочна” подредба

Залата в Йокохама, Япония

Схема на залата в Хило, Хавай

Новопостроеният планетариум на Астрономическия образователен център към Университета в Хавай, гр. Хило, е оборудван с лазерна система *D 3* на *Evans&Sutherland*. Залата с вътрешен диаметър 16 м е разчетена за минимум 120 кресла.

Планетариумите са важни архитектурни акценти на градовете !

Едмънтън, Канада

Хелзинки, Финландия

Лаупхайм, Германия

Кувейт

Хамбург, Германия

Будапеща, Унгария

Сент Луис, САЩ

Хило, Хаваи, САЩ

Лисабон, Португалия

Ню Йорк

Сантяго, Чили

Таванът на звездната зала:

Таванът на новата зала на планетариума в Хамбург е от перфорирани (за по-добър звук от скритите зад екрана високоговорители) алуминиеви пана със специално покритие (за еднаква отражателна способност в различни посоки).

Производство на SPITZ, САЩ

Астрономическата обсерватория на комплекса

Фойета и плоци за изложби и други публични пројави

Астрономическата площадка

“Стандартни” елементи са слънчев часовник, меридиан, армиярни сфери, подвижни телескопи за по-лесен достъп

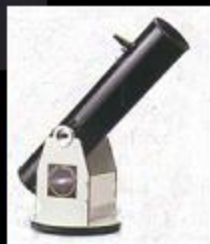

Към оборудването на една НАОП може да се причисли и т.н. “подвижен планетариум” - лека система за прожекция върху прав екран (подобна на подвижно кино)

“Астромагазин”, “астрокафе” и други съпътстващи дейности

Планетариумът е благодатен обект за предлагане на литература, инструменти, книги, CD, карти, глобуси, специфични вещи и дрехи, сувенири и т.н.

Добре е да има и заведение за обществено хранене.

Планетариумите: световната практика

Планетариумът “Адлер” в Чикаго

ADLER PLANETARIUM
& ASTRONOMY MUSEUM

ADLER 75
AMERICA'S FIRST PLANETARIUM

Планетариумът “Адлер” в Чикаго

първият планетариум в западното полукуълбо и един от най-големите в света

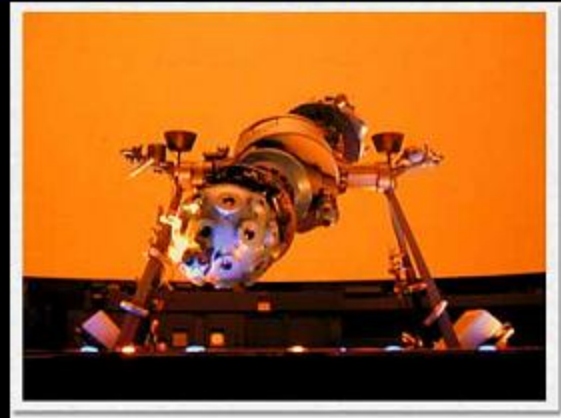

Отворен всекидневно от 9:30 до 16:30, а в петък вечер - и публичната обсерватория

Във фойето има пано с емблеми на всяка от планетите. Но... само за 8. **Деветата планета, Плутон е открита на 13 март 1930 г., едва месец преди планетариумът да отвори врати и много след монтирането на паното!**

Днес разполага с 21-м звездна зала за 390 зрители, с проектор Цайс MVI и с още една зала на театъра за компютърна анимация, система *StarRider*

“Адлер” - ситуиране

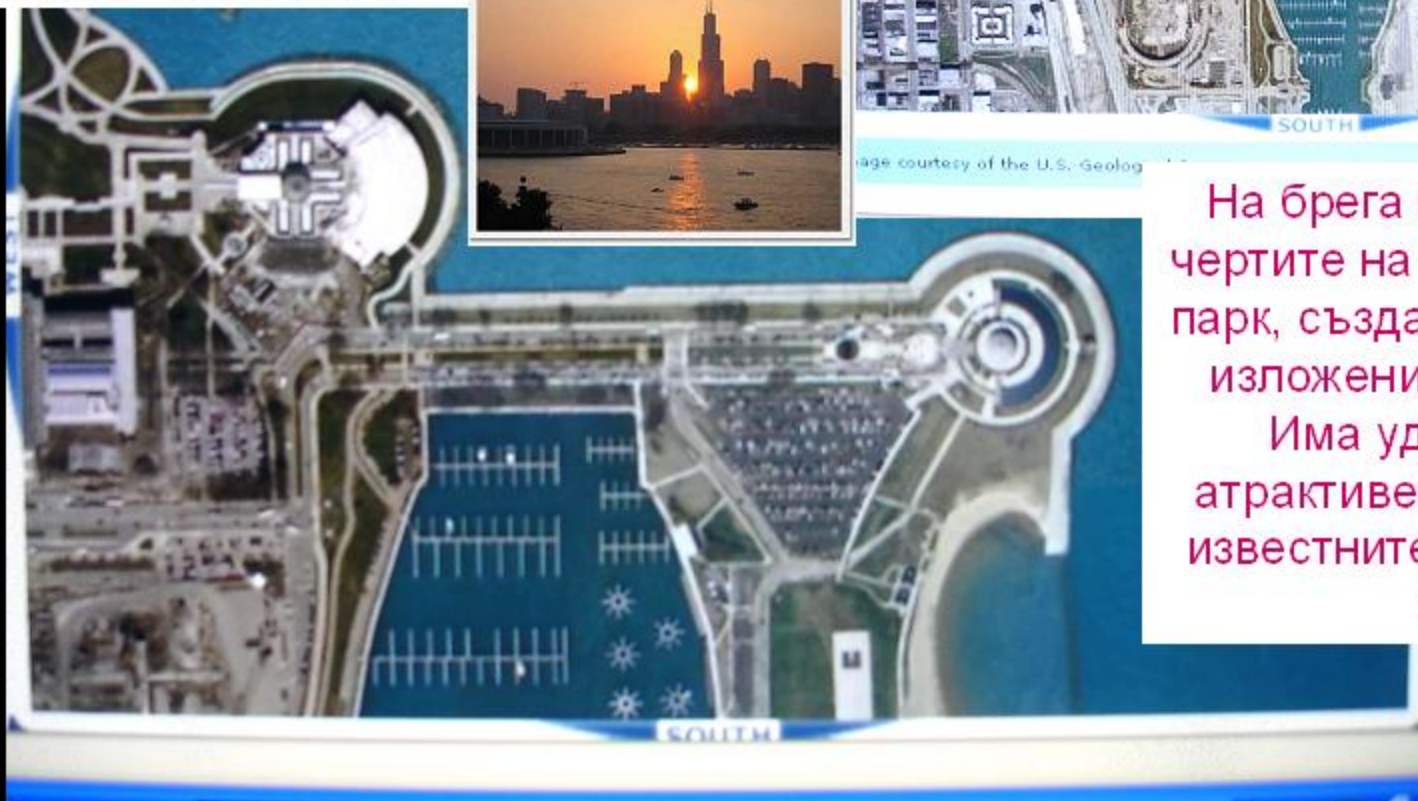
Съвременен вид и аероснимка на Музейния парк

Image courtesy of the U.S. Geological Survey

На брега на ез. Мичиган, в чертите на обширен “Музеен” парк, създаден за световното изложение през 1933-34 г.

Има удобни връзки и атрактивен изглед към най-известните небостъргачи на Чикаго.

“Адлер” - развитие

Оборудван отначало с проектор *MIII* на Цайс, в 1970 апаратът е заменен с последния тогава цайсов модел на голям апарат - *MVI*.

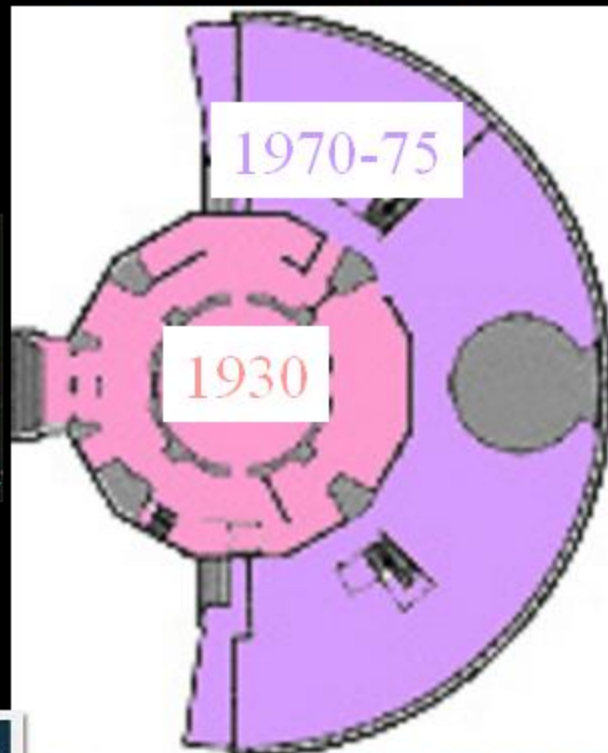
1930

1970

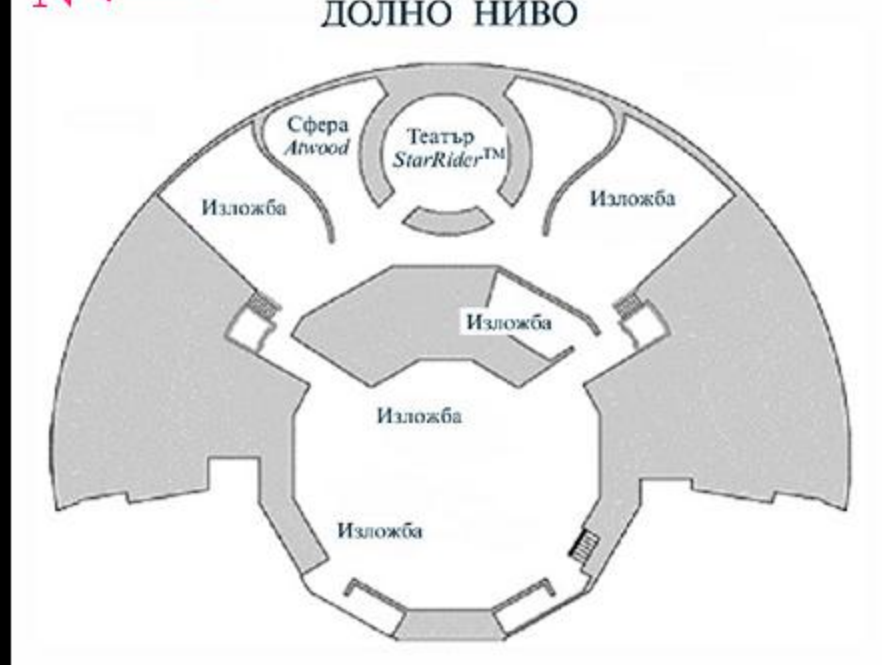
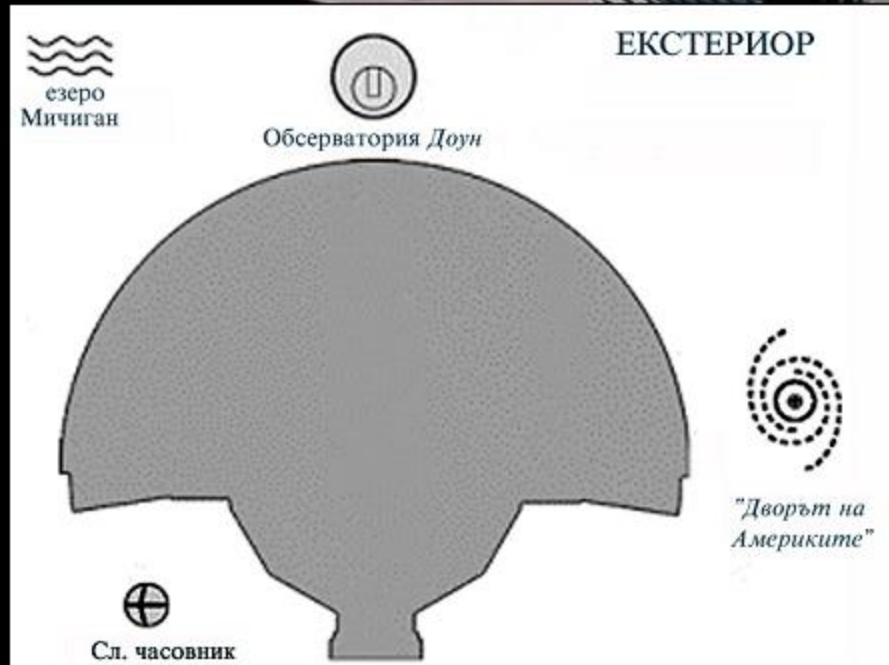
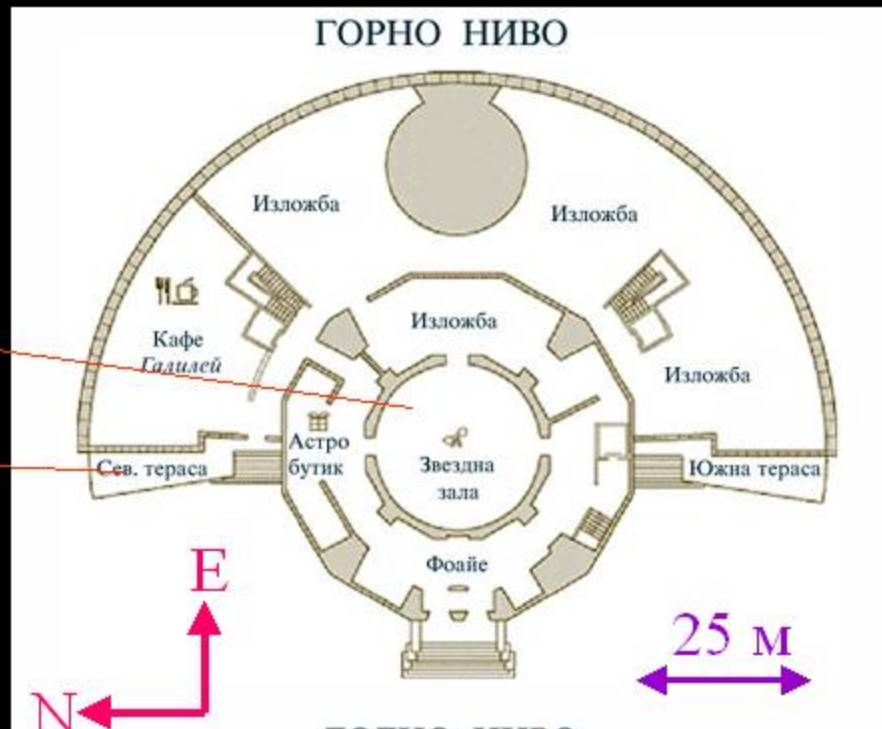
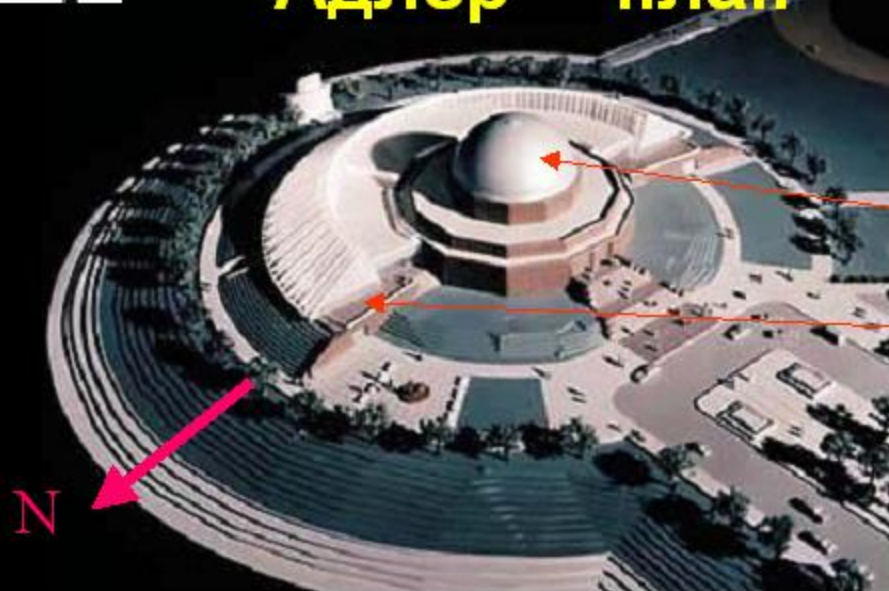
Етапи в развитието на сградния фонд:

Обсерваторията *Doane* - 1977 г. с 50-см рефлексор

Планетариум "Адлер" - план

Планетариум "Адлер" - демонстрации

Седмична лекционна активност:
в учебно време - 15 учебни и
16 общообразователни сеанса;

През лятната ваканция - 35
общообразователни сеанса.

Демонстрация с проектора Zeiss
в звездната зала на
планетариума

Цени: от 15\$ до 25\$
Семейни и колективни
пакети с намаление.
Тясно сътрудничество с
туроператори и хотели!

Демонстрация с лазерен проектор
D 2 в залата StarRider на
планетариума

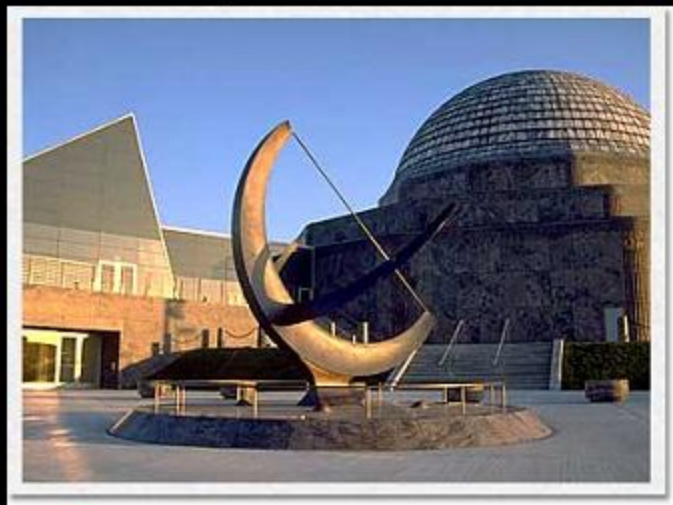
Планетариумът "Адлер" - музейно дело

Сферата на Атвуд - "действащ музей" на планетариумното дело

Колекция слънчеви часовници

4.5-м бронзов слънчев часовник "Човекът прониква в Космоса" (1980) на Henry Moore е поръчан от Ferguson Monument Fund.

Планетариумът "Адлер" - музейно дело

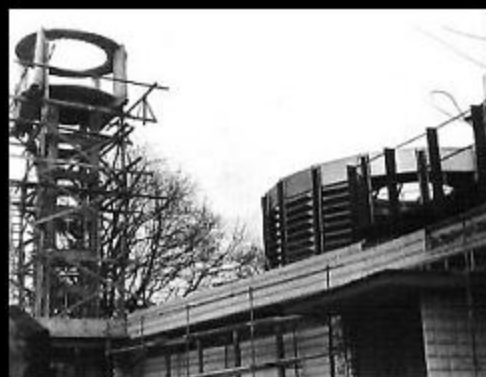
*Почти 2000 стари книги
(дори отпреди 1500 г.),
ръкописи, карти, записи
на астро-наблюдения*

Богата сбирка (закупена като цяло в Европа) от 2000 стари физически и астрономически инструменти и пособия

Първият планетариум в България е Варненският - НАОП е открита на 22 май 1968. Апаратът е Zeiss ZKP, залата е 10м с около 100 кресла.

Български планетариуми: НАОП – Варна от 2002 - в нова “обвивка”

Слънчевият
часовник в парка

Разположен е в
морския парк,
леснодостъпен, редом с
Аквариума и Военно-
историческия музей

Кулата на Фуко и
памятникът на Коперник -
характерни акценти

Българските планетариуми

НАОП - Смолян
В действие от 1975 г.

Обща инвестиция - 700 000 лв

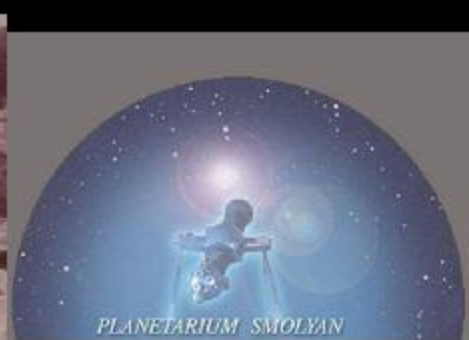
Посетители - Общо над 2 000 000,
средногодишно - 65 000 (175 000 в 1984)

Оборудване - Зала за 150 зрители

- Проектор Цайс, среден тип

- 18 -см телескоп

НАОП - Смолян: историята

**НАОП - Смолян днес:
фоайето за изложби и
роялт в дъното**

НАОП - Смолян днес: звездната зала със 150 кресла

НАОП - Смолян днес: проекция върху купола-екран

(долу вдясно - отражение на панорамното осветление от тялото на апарата-планетариум)

Сатурн от негов спътник

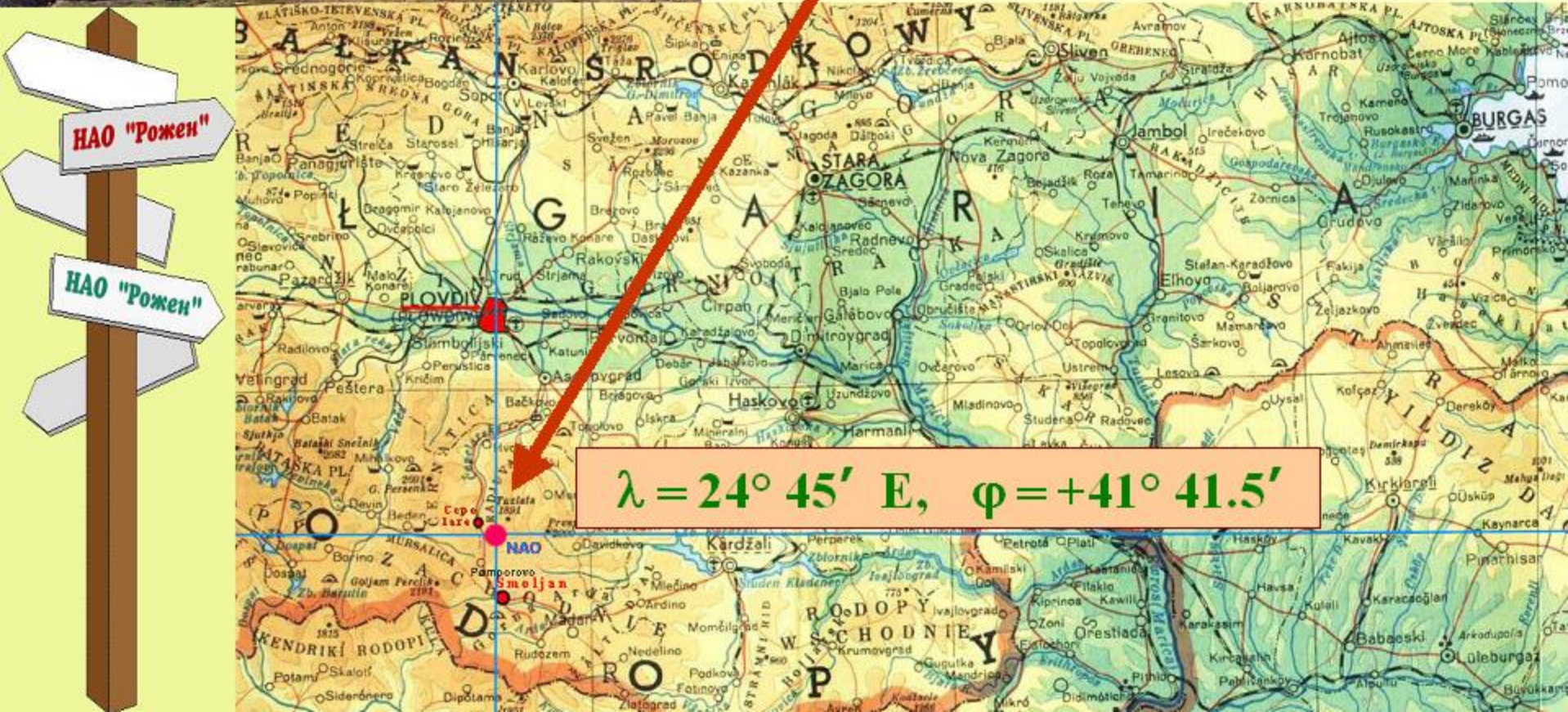
НАОП - Смолян днес:
проекция на различни
космически картини и
панорами с допълнителни
проектори

Разходка по Луната

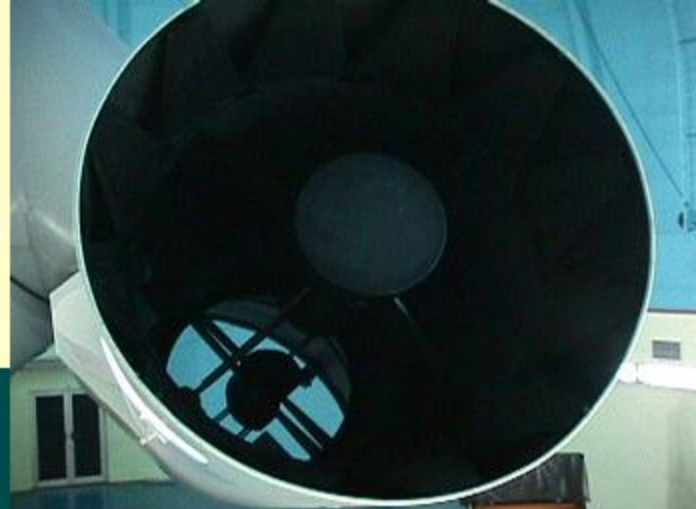

Само на 30-на км от Смолянския планетариум се намира друг астрономически център: Националната астрономическа обсерватория (НАО) "Рожен"

*В НАО Рожен са разположени
космическите "очи" на България:*

30-м кула на 2-м
телескоп

60-см рефlector

70-см Шмидт

2-м телескоп

2-м универсален *RCC* телескоп

Н
А
О

Р
О
Ж
Е
Н

**НАО е придобивка, която ни поставя
сред страните с развита астрономия.**

*А заедно с Планетариума в Смолян тя
може да предложи **действително***

уникален

*не само за България продукт
на културно-познавателния туризъм!*

PLANETARIUM SMOLYAN

А защо не планетариум и във вашия град (ако там все още няма такъв) ?!

Какво ни дава една Народна астрономическа обсерватория с планетариум по принцип?

- създаване на **средище за обучение** по естествени науки, което ще ползва всички училища в града;
- поява на **средище за смислени занимания** на младежите в мрежа от извънучилищни и хоби-занимания;
- предлагане на **атрактивен туристически обект**, с каквито, за съжаление, повечето градове не са особено богати;
- постигане на **положителен естетически ефект** в оформянето на градската среда.

Например, НАОП в Бургас: От какъв тип да бъде главното съоръжение - планетариумът?

За Бургас – един от нашите най-големи и перспективни градове, център на най-голямата лятна туристическа дестинация – Южното Черноморие, подхожда НАОП със смесено предназначение: **едновременно учебно-образователен и културно-развлекателен комплекс** със зала от клас 15 м за ~150 кресла.

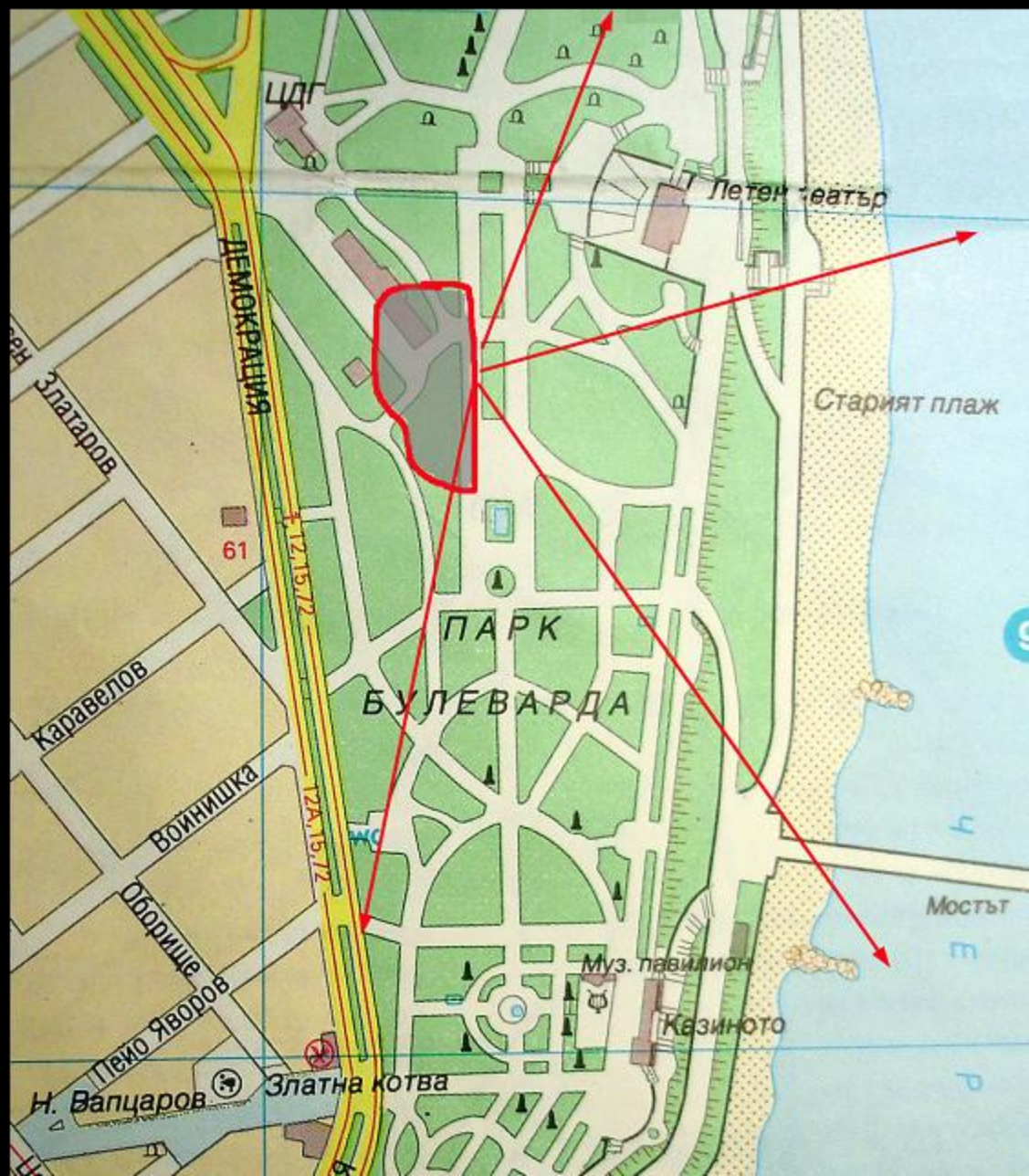
Комплексът трябва да разполага и с 2-3 стационарни телескопа (един от клас 40-см), поне 2 големи бинокуляра, както и с 15-на училищни инструмента за разгръщане на извънучилищна, кръжочна и популяризаторска дейност.

НАОП Бургас: Къде да бъде?

Най-подходящото място е в приморския булевард, например, в означения на картата район.

Съображения:

- * **добри условия** за астрономически наблюдения;
- * **лесен достъп** за всички;
- * големи потоци от хора;
- * **концентрация** на места за развлечения.

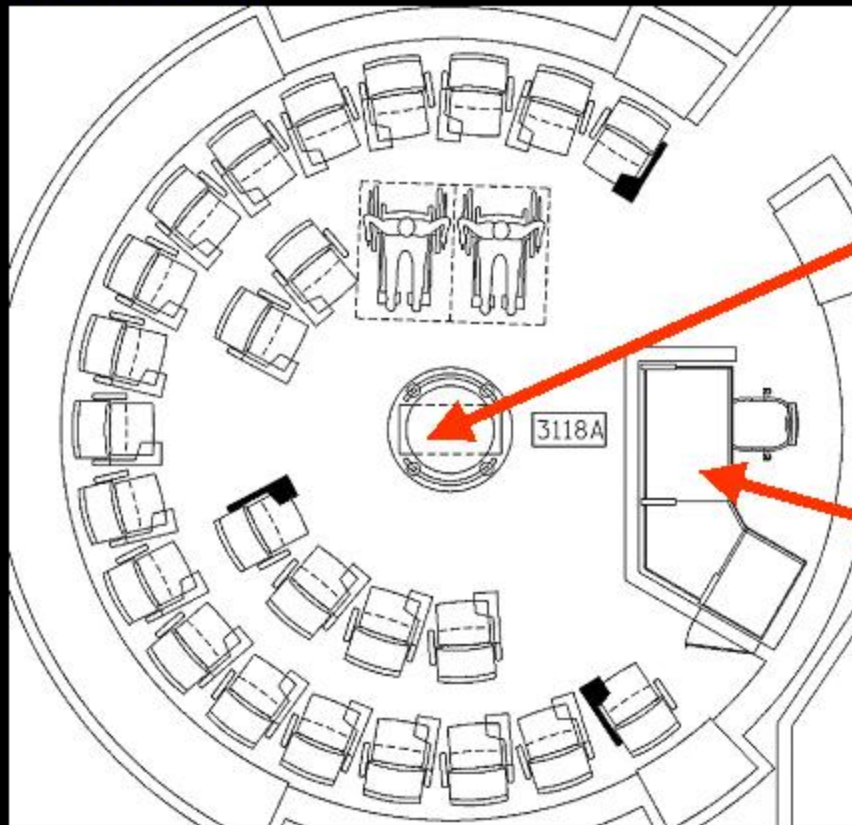
НАОП Бургас: може би някъде тук?

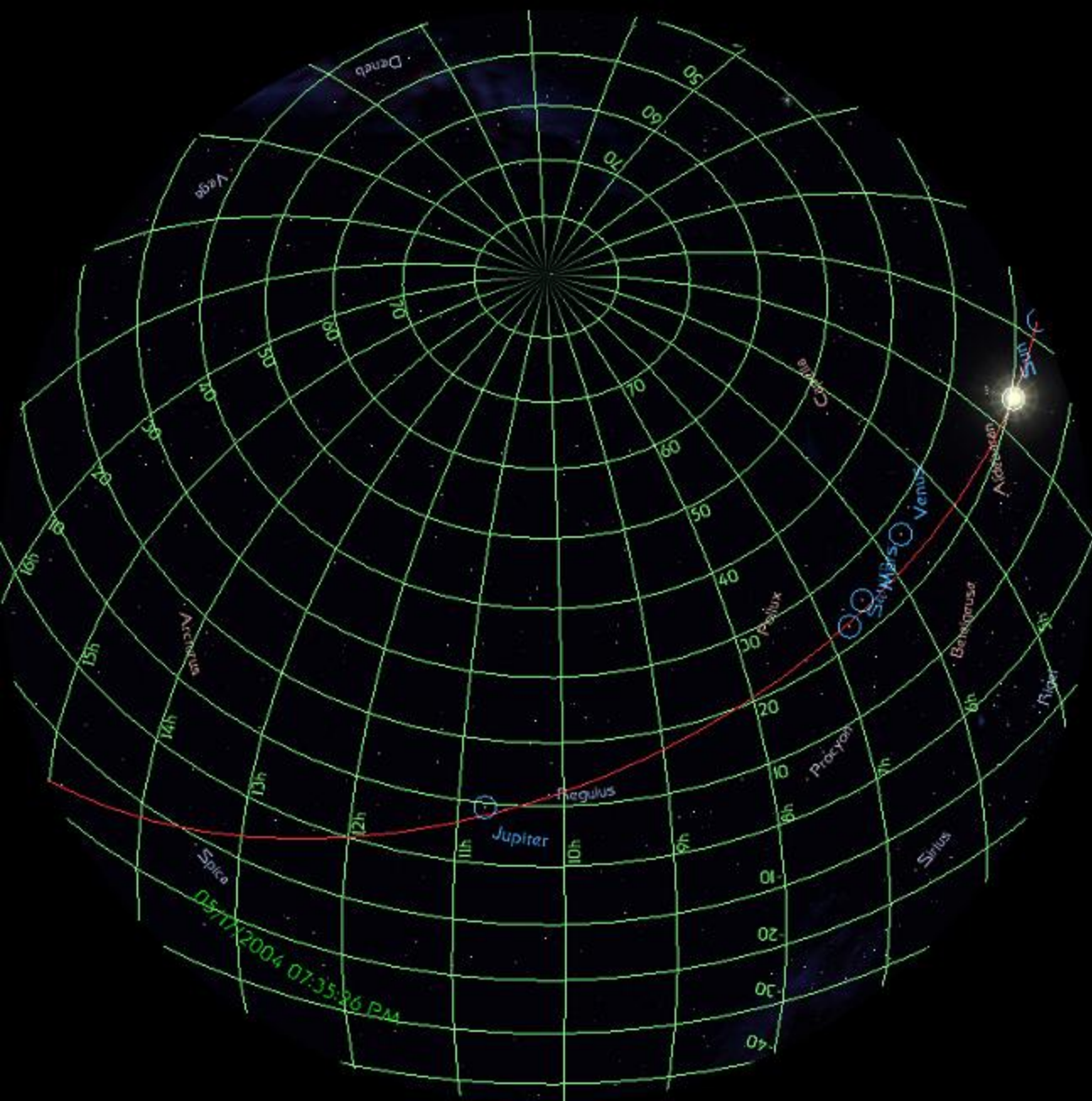
НАОП Бургас: Какъв апарат-проектор да изберем?

От голямото разнообразие ще се избира по много критерии. Отделните типове проектори имат своите + и - (не е без значение и цената, както и сервиза, дълготрайността на машината и т.н.)

Възможен вариант е моделът на Цайс **Starmaster** (много компактен, но скъп, уред!):

Алтернатива са
цифровите
планетариуми,
като този
Digitarium на
DigitalisEducation
Solutions, USA

НАОП Бургас - предварителни разчети

Рамковото капиталовложение може да бъде различно, но едва ли ще е под 2 - 3 млн лв, разсрочено в 2-3 годишен период на изграждане на комплекса.

Предварителният финансов баланс показва, че НАОП в град като Бургас би могла да се самоиздържа и дори да погасява капиталовложенията, макар и бавно.

Но не финансовата страна е най-важната:

Един от най-известните астрономи на ХХ век, Елис Стрьомгрен, така описва впечатлението си от първата планетариумна прожекция:

“Никога досега не е създаван по-информативен инструмент от този; никога не е имало по-омагьосващ; и никой досега не е говорел така направо със зрителя... Планетариумът е училище, театър и кино в една класна стая под вечния купол на небето.”

А за една голяма туристическа дестинация като Бургас и околното крайбрежие наличието на планетариум е огромен плюс - необходимостта от разнообразни атракции, допълващи основното съдържание на туристическия пакет го прави привлекателно и смислено капиталовложение.

Бургас е само един пример. Встъпили в ХХІ век, жителите на всеки наш град заслужават такава институция!

Благодаря за вниманието!

Материали: автора и от Интернет
Обработка и компилация: автора